

ELŐSZÓ

1. Az olasz–magyar állandó szókapcsolatok (frazeológiai egységek) kutatása immár hosszú hagyományra tekinthet vissza.

Előzményként Margalits Ede *Isten a világ közmondásaiban* című, 1910-ben megjelent munkája említhető: ennek második kötetében ugyanis a szerző terjedelmes olasz–magyar listáját adta közre a *Dio* 'Isten' szót tartalmazó közmondásoknak is (Margalits 1910: 218–260).

Csánk Béla miniszteri tanácsos, műkedvelő nyelvész volt az első, aki olasz–magyar kifejezésekből álló gyűjteményét önálló kötetben publikálta (Csánk 1940). Ez a mindenképpen figyelemre méltó, 175 oldalnyi kiadvány (melynek részletesebb elemzését l. Fábián 1986) a címben szereplő *szólás* szó ellenére tartalmaz számos, ebbe a kategóriába nem sorolható, egyszerű, gyakran használt mondatokat vagy vonzatos szerkezeteket is, ill. fontos, esetleg divatos vagy átvitt jelentésű szavakat. Idézünk közülük néhány esetet: **finge di** (ignorare) 'úgy tesz, mintha (nem tudná)'; 'tetteti magát'; **finirò coll'andarmene via** '(ha ez így tart tovább,) fogom magam és elmegyek'; **fino a pochi giorni fa** 'pár nappal előbb még ..., pár nappal előttig'; **fino al capolinea** 'a végállomásig' stb. (Csánk 1940: 78). Természetesen Csánk gyűjteményében elsősorban szólások és közmondások kaptak helyet, mégis úgy tűnik, hogy szándéka szerint nemcsak szólásgyűjteményt, hanem társalgási segédletet is szeretett volna összeállítani mindazok számára, akik olaszul tanulnak vagy Olaszországba készülnek látogatni (Fábián 1986: 94–95).

Csánk kötete 1940-ben jelent meg, s utána több mint harminc évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy egy hasonló terv körvonalazódjon.

Ehhez a kedvező körülményeket az teremtette meg, hogy az 1970-es évek elején Fábián Zsuzsanna az olasz nyelvészet tanáraként, Danilo Gheno pedig (államközi szerződés keretében) olasz lektorként dolgozott a szegedi „József Attila” Tudományegyetem Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszékén. Együttműködésük eredményeképpen 1974-ben jelent meg a 200 oldalas, *Italianizmusok. Olasz közmondások, szólások, olaszos fordulatok* c. egyetemi jegyzet (Fábián–Gheno 1974), melyet a szerzők – az oktatás igényeinek kielégítésén túl – egy tudományosan is megalapozott munka előzményének is szántak.

1975-ben Danilo Gheno a Firenzei Tudományegyetemen a finnugor filológia tanára lett. A távolság nem gátolta ugyan a további közös frazeológiai és paremiológiai munkálatokat, a szerkesztés azonban mégis annyira elhúzódott, hogy a vállalkozás csak 1985-ben zárult sikerrel: 1986-ban jelent meg ugyanis az Akadémiai Kiadó „Terra” sorozatában (a korábbi változathoz képest kissé módosított címmel) az *Italianizmusok. Olasz állandó szókapcsolatok, szólások és közmondások* c. szótár (Fábián–Gheno 1986). E munka hiánypótló voltát és sikerességét jelzi, hogy háromszor is újra kiadták (1989², 1991³, 1993⁴). A kötetet pozitív hangvételű recenzióban ismertette két neves italianista nyelvész, Fogarasi Miklós (1988) és Herczeg Gyula (1989).

Csánk munkája és az *Italianizmusok* között elsősorban az a különbség, hogy utóbbiban kizárólag állandó (és gyakran idiomatikus) szólások, szókapcsolatok találhatók meg. Ez

azt jelenti, hogy ebben nem szerepelnek olyan esetek, mint (még Csánknál) pl. **(una) mezza birra** 'egy fél üveg sör' vagy **(il) fiore di latte** 'tejszín'; viszont a szólásokon és a közmondásokon túl benne vannak adverbialis kifejezések (**in fretta e furia** 'lóhalálában', **a buon mercato** 'olcsón', **di sotto mano** 'suba alatt'), vagy átvitt értelmű nominális szintagmák is (**la dolce metà di q** 'vkinek a hitvесе/jobbik fele', **il fiore del vino** 'borpenész', **l'ora del papa** 'ebéd utáni pihenés' stb.).

Az *Italianizmusok* egy másik fontos vonása, hogy lehetőleg mindig az olasz kifejezéseknek szintén állandósult vagy idiomatikus magyar ekvivalenseit igyekszik megadni. Így egy-egy olasz kifejezésnek rendszerint egy-egy magyar idiomatikus szókapcsolat felel meg, és csak ilyen hiányában adunk meg magyarázatszerű ekvivalenciát.

Nem elhanyagolható újdonsága továbbá a szótárnak az, hogy nem csak a sztenderd norma nyelvezetéből, hanem a nyelv függőleges tagozódása szerinti minden rétegből (az argótól az irodalmi nyelvig) tartalmaz állandósult kifejezéseket.¹

A magyarországi rendszerváltozás után megváltozott a könyvkiadói politika. Ezzel áll összefüggésben az a tény, hogy a – használók által továbbra is kedvelt és keresett – olasz–magyar állandó szókapcsolatok gyűjteménye kisebb-nagyobb változtatásokkal és bővítésekkel 2003-ban már más kiadónál (Grimm Kiadó, Szeged), más tipográfiai öltözetben (kéthasábos tördelés, kék betűk, stb.) jelenhetett meg (Fábián–Gheno 2003). Erről a kiadványról is több pozitív hangvételű ismertetés született (Sulyok 2004, Fóris 2004, Rádai-Kovács 2006).

Az Európai Unió keretei között megélenkült olasz–magyar kulturális kapcsolatokat gazdagította az a tény, hogy időközben olasz, ill. Olaszországban élő, az állandósult kifejezések iránt érdeklődő szerzők is jelentkeztek specifikusabb jellegű, olasz és magyar vonatkozású, kisebb terjedelmű szólásgyűjteményekkel. Időrendben először Giuseppe Dimola 2013-ban Itáliában (és magánkiadásban) kiadott, magyar–olasz frazeológiai gyűjteménye jelent meg (Dimola 2013), melyben 1001 magyar közmondás és szólás szerepel, mégpedig szó szerinti fordításukkal és olasz ekvivalensükkel is. A másik, ezúttal olasz–magyar irányú mű Bánhidi Agnesoni Ágnes munkája: az évtizedek óta Itáliában élő szerző Magyarországon publikálta 1333 olasz állandó szókapcsolatot (köztük számos toszkánizmust) és a magyar megfelelőket tartalmazó kötetét (Bánhidi Agnesoni 2017).

Az utóbbi évtizedekben Magyarországon megjelentek soknyelvű szólás- és közmondásgyűjtemények is (pl. Świerczyńscy–Świerczyńscy 2009, Paczolay 2015): ezekben – korlátozott számban és a jelentések részletesebb magyarázata nélkül – olasz és magyar kifejezések is szerepelnek.

A könyvpiacon ma már csak antikváriumban fellelhető, 2003-as kiadású Fábián–Gheno-féle szótár megjelenése óta eltelt közel két évtizedben a nyelvi változások okán sok új állandó szókapcsolat bukkant fel az olasz nyelvben is, melyek gyűjtését a szerzők tovább folytatták. Így ismét időszerűvé vált az anyag bővített és javított kiadása. Ennek a változatnak a megszerkesztésében részt vett Keresztesi Katalin is, akinek köszönetet mondunk

---

¹ Itt jegyezzük meg, hogy az *Italianizmusok* szótárának gazdag anyagára alapozva Fábián Zsuzsanna *Filo da torcere* címmel olasz frazeológiai gyakorlókönyvet is készített (Fábián 1987). Ebben 25 tematikus fejezetben (pl. *Il corpo umano*; *Mangiare e bere*; *Promesse, inganni, beffe* stb.) vannak felsorolva és megmagyarázva a témakörhöz tartozó legfontosabb állandó szókapcsolatok, majd következnek a gyakorlatok; a megoldókulcsok, ill. az állandó szókapcsolatok mutatója a kötet végén található.

értékes segítségéért. Itt köszönjük meg Kiss Gábornak, a Tinta Könyvkiadó igazgatójának, hogy vállalkozott e szótár immár negyedik, ismét bővített változatának kiadására.

2. Bevezetőnk második részében röviden összefoglaljuk, hogy milyen típusú kifejezéseket vettünk fel szótárunkba.

A szakirodalom álláspontjának megfelelően a forma (szerkezet) és a tartalom síkján többé-kevésbé állandósult szókapcsolatokat nevezzük „kifejezések”-nek. Amennyiben egy ilyen állandósult szókapcsolatnak átvitt az értelme, akkor szólásról, közmondásról vagy szállóigéről beszélhetünk.

Néhány konkrét példával is illusztrálva az elmondottakat: az olaszban állandósult kifejezés (ol. *espressione fissa*) a **venirsene bel bello** szókapcsolat, amelyben ugyan a *bel bello* résznek nem az esetleges szuperlatívuszi ’nagyon bájos, nagyszerű’ szó szerinti jelentésére kell gondolni, hanem a ’nyugodtan, szép lassan’ jelentésre, a kifejezés egésze azonban mégsem átvitt. Ehhez hasonló esetet képvisel a magyar **iszik, mint a gödény** példa, amely szintén nem átvitt jelentésű, hiszen azzal a konkrét ténnyel áll összefüggésben, hogy a pelikán a csőre alatti lebenyben sok ételt tud tárolni, és így sok folyadékot is magához tud venni.

A most leírt típusoktól különböznek az összefoglaló kifejezéssel idiomatikus szókapcsolatoknak nevezhető szólások és közmondások; közös bennük a markáns jelentésátvitel, különböznek egymástól ugyanakkor a beszédláncba, a mondatba illeszthetőség szempontjából.

A szólás (ol. *modo di dire*) ugyanis nyelvtani-szintaktikai szempontból belesimul a beszéd folyamat megnyilvánulásaiba, ahogyan az egy bármilyen közönséges mondat részeinek esetében is történik. Vegyük példának az olasz **ricevere il battesimo dell’aria** ’életében először ül repülőgépen’, vagy a magyar **összekeveri a sezont a fazonnal** ’összekever össze nem tartozó dolgokat’ kifejezést: ezeket bármilyen mondatláncba beilleszthetjük, variálható az ige száma és személye, ideje és módja, lehetőségek továbbá különböző bővítések (pl. *Vera è andata alcuni anni fa in Australia e ha così ricevuto il tanto atteso e altrettanto temuto battesimo dell’aria* ’Vera néhány éve Ausztráliába ment és így megtörtént a várva várt, de rettegett első repülés’; A vizsgája igazán rosszul sikerült, mert *habozás nélkül egyfolytában összekeverte a sezont a fazonnal*).

A közmondás (ol. *proverbio*) viszont a mondatalkotás szempontjából kikristályosodott szerkezet, amelyet abban a formában kell mondandónkba fűzni, ahogyan évszázadokon át kialakult, tehát általában nyelvtani-szintaktikai módosítások nélkül. Ezért ebben a megszilárdult alakban helyezük őket a beszédláncba. Fontos még megjegyezni, hogy egy közmondás használata bizonyos tekintélyességet kölcsönöz a mondanivalónak, hiszen tartalma hosszú idők folyamán kialakult, kollektív bölcsességet, élettapasztalatot közvetít. Amikor egy olasz az **Una rondine non fa primavera** vagy egy magyar az **Egy fecske nem csinál nyarat** közmondást használja, ezt annak az általános, több évszázad során kialakult megfigyelésnek és tapasztalásnak, ill. vélekedésnek a tudatában teszi, hogy ’egyetlen jel alapján nem lehet következtetni valaminek a biztos bekövetkeztére’.

A kijelentés szerkezeti megszilárdulásához még nagyobb tekintélyesség, emelkedettség párosul a (felfogásunk szerint a közmondás sajátos alcsoportját alkotó) szállóigék esetében (ol. *sentenza, massima, detto*). A szállóigéket az különbözteti meg a közmondásoktól, hogy előbbiek történeti eredete biztosan (vagy feltételezetten) ismert, és megalkotójuk majdnem mindig közsímet, valós személy. Presztízstől övezett eredetük miatt a szállóigék többnyire a nyelvhasználat emelkedettebb, műveltebb regiszteréhez kapcsolódnak. A felsorolt jellemzők mind fellelhetők például Julius Caesarnak i. e. 49-ben, a Pompeius

és a római szenátus elleni hadjárat során a Rubicon folyón való átkeléskor született mondasában: **Alea iacta est**; ezt a szállóigét még ma is széles körben latinul használjuk (holott van olasz – **Il dado è tratto** – és magyar – **A kocka el van vetve** – változata is).

Szótárunknak ebbe az utolsó változatába felvettünk néhányat a leggyakoribb ún. „névfelidéző szókapcsolatok” (antonomáziák) közül is (pl. **il Cigno di Busseto** a bussetói hattýú [Giuseppe Verdi]).

Az utóbbi évtizedekben az állandósult szókapcsolatokra vonatkozó szakirodalom kibővült egyfelől a vonzatok és az állandó szókapcsolatok összefüggéseinek a kutatásával (ehhez l. pl. Fábíán 1982, ill. Sass–Váradi–Pajzs–Kiss 2010), másfelől pedig az ún. kollokációk kutatásával is (l. ehhez pl. Reder 2006, Temesi 2009, Konecny 2019, Bene 2018, stb.); sőt: az olasz nyelvet illetően rövid idő alatt több ún. „kollokációs szótár” is megjelent (Urzi 2009, Russo 2010, Lo Cascio 2012, Tiberii 2012). Az egyes kategóriák elválasztásánál a legfőbb kritérium az „átvittség” komplex problematikájának értelmezése lehet. Az altípusok közötti átfedések okán tehát szótárunkban is szerepelnek olyan kifejezések (különösen az ige + főnév vagy a főnév + melléknév szerkezetűek között), amelyek (részben vagy egészben) az ún. kollokációk közé (is) besorolhatók lennének (pl. **dare carta bianca a q**, **battere cassa**, **rompere/spezzare la catena**, **venire in mente**, **battersi il petto** stb.).